

“EHL-İ SÜNNET VE'L-CEMAAT”IN BİR MEŞRÛİYET ARACI OLARAK İCAT VE İSTİHDAMI

Ejder OKUMUŞ*

PRODUCTION AND APPLICATION OF THE "AHL AS-SUNNAH WA AL-JAMA'AH" AS AN INSTRUMENT OF LEGITIMACY

“Ehlu’s-Sunne ve’l-Cemâ’a” (The Ahl as-Sunnah wa al-Jama’ah - the Community of Tradition and Congregation) is a concept which the present powerful and sovereign group invented and employed to validate their presence, to support, to justify, namely to legitimize their religious, social and political reality. So, from 73 sect stated in a hadith does it come out that the Community of Tradition and Congregation, the Saved Sect (Firqatun-Najiyah) was created or produced as an instrument of legitimacy.

This study tries to investigate the meaning contents of production of the Ahl as-Sunnah wa al-Jama’ah as an instrument of legitimacy from the social, political and cultural viewpoint. In the study, the matter is considered in its sociological dimensions and an understanding approach, and with determinations, descriptions and interpretations.

GİRİŞ

“Ehlu’s-Sunne ve’l-Cemâ’a” kavramsallaştırmasının siyasal, itikâdî, tarihsel, sosyal ve kültürel temelleri bilinmektedir. “Sünnet ve Cemaat Mensupları” anlamında bu isim, güçlü ve hâkim grubun, çoğunluğun desteğini almak, kendi varlık zeminini sağlamlaştırmak, kendi varlığını çoğunluk katında geçerli kılmak, kendi dinsel, sosyal ve siyasal gerçekliğini desteklemek ve haklılaştırmak, yani meşrûlaştırmak için üretilen bir kavramdır. Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat işaret etmektedir ki, İslam toplumunun ana bünyesi veya çoğunluk “Sünnet” üzere birleşip bütünleşerek “cemaat”i teşkil etmektedir. O halde egemen çoğunluk Sünnet’te birlik oluşturan cemaat, bu çoğunluğa dâhil olmayanlar ise ehl-i firkat, mübtedia, ehl-i ehva, firak-ı dâlle, ehl-i dalâl, itizalci, ayrılıkçı, tefrikacı, zındık sıfatlarıyla ana dinî bünyeden ayrılmış sapık grup, ehl-i bid’a veya örneğin Tahavî’nin ifadesiyle¹ “Sünnet ve Cemaat’e muhalefet eden reddiye mezhebi” olmaktadır² Ehl-i Sünnet, çoğunluğa tâbi

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ejder.okumus@gmail.com

¹ İbn Ebi’l-‘İzz el-Hanefî, *Şerhu’l-Akâidet-i-Tahâviyye*, 9. bs., el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1988, ss. 520-524.

² Ehl-i Sünnet’e göre bu firkaların ortak vasfı, akaid sahasında sünnet ve cemaatten ayrılması, yani Hz. Peygamber ve Arkadaşlarının inanç sahasında izledikleri yolu terk ederek yeni icatlar peşinden gitmesi, yani bidate düşmesidir. (Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, 2. bs., Damla Yay., İstanbul 1985, s. 152)

olmayan bu “ayrılıkçı” grupların, bu bid’at ehlinin yerilmesi konusunda icma’ etmiştir.³

“Hadîs” olarak gelen bir rivayette⁴ ifade edilen 73 fırkadan tek “Fırka-i Nâciye” olan Ehl-i Sünnet ve Cemaat’ın iki temel ayağı vardır: Biri, *Sünnet*, diğeri ise *Cemaat*. Bu kavramsallaştırma, Müslümanların Sünnet ve Cemaat’e tâbi olmaları, yani Sünnet’e uymaları ve Müslümanlar topluluğuna bağlanmaları gerektiğini, bunu yapmayanların Cemaat’ın dışında kalmaya mahkum olacaklarını ifade etmektedir.

İslam toplumu, Hz. Peygamber’den sonra, özellikle de Hz. Osman’dan itibaren ciddi bir değişim sürecine girmiş, Hz. Ali’nin hilafet zamanlarından itibaren başta Havaric ve Şia (Ravafiz) olmak üzere çeşitli siyasî-dinî akımlar ortaya çıkmış, fetihlerle farklı kültür ve din mensuplarının İslamlaşmaları sonucunda çeşitli inanç, düşünce, yorum ve kültür unsurları İslam toplumuna girmiş, Mutezile varlık sahnesindeki yerini almış, kelim ilmi ortaya çıkmış, Kaderiye, Cebriye, Mürcie, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi akımlar oluşmuş ve nihayet Ehl-i Sünnet neşvünema bulmuştur. Belki bunlardan bir kısmıyla Ehl-i Sünnet ekolünün oluşumunda yatay ve dikey düzlemde paralellikler de vardır. İslam’ın ana bünyesi Ehl-i Sünnet ve Cemaat tarafından oluşturulmuş, dışarıda kalanlar ise, merkezin dışında kalmak itibarıyla marjinalleştirilmiş, öteki olarak damgalanmıştır. O halde Ehl-i Sünnet ve Cemaat, bir yönüyle bütünleştirici, başka bir yönüyle de marjinalleştirici bir boyuta sahiptir.

Bu çalışmada Ehl-i Sünnet ve Cemaat kavramının bir meşrûiyet aracı olarak icat edilmesinin anlam içerikleri, dinsel, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan ele alınmaya çalışılmaktadır. Ehl-i Sünnet ve Cemaat kavramsallaştırması, öyle bir ilişki biçimi geliştirmiştir ki Said b. Cübeyr’in şu ifadesi bunu iyi ortaya koymaktadır: “Benim için, tam anlamıyla fâsık bir Sünnî ile dostluk, ibâdetlerine düşkün, ama bid’atçı olan biriyle dostluktan daha iyidir.”⁵

Çalışmada konu, sosyolojik boyutlarıyla ve anlamacı bir yaklaşımla incelenmekte, tespit, tasvir ve yorumlarla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Makalede Ehl-i Sünnet ve’l- Cemaat’ın meşrûluğunu sorgulamak ve tartışmak gibi bir yaklaşım

³ Ebu’l-Hasen el-Eş’arî, *Usûlu Ehlî’s-Sunne e’l-Cemâ’a*, byy., ty., ss. 103-104

⁴ Tirmizî, 1292: 2/107; İbn Mâce, 2/1321, 1322. İftirak Hadisi olarak da bilinen Hadis’in Türkçe anlamı şudur: “Ümmetim 73 fırkaya ayrılacak. Bunların biri hariç hepsi cehenneme girecektir. Fırka-i Nâciye (Kurtulan Fırka) benim ve ashabımın yolunu takip eden fırkadır.” Bu bağlamda örnek olması bakımından Şehristânî’nin konuyla ilgili yaklaşımından bir kesit sunmak faydalı olabilir: “... Dinî olmayan grupların (ehlü’l-ehvâ) düşünceleri bilinen bir sayıyla sınırlandırılmaz. Dinî grupların (ehlü’d-diyânât) mezhepleri ise bu konuda varid olan haberin hükmüyle sınırlandırılmıştır: Mecusiler yetmiş fırkaya, yahudiler yetmiş bir fırkaya, hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmış ve müslümanlar da yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onlardan ebediyen kurtuluşa erecek olan sadece bir fırkadır, zira birbirine karşı olan iki hükümden biri sıdk, diğeri kizb olarak taksim edilir. Her akıl meselede bir doğru bulduğuna göre, bütün meselelerde doğrunun (hakkın) bir fırkaya ait olması gerekir. Ancak bizim sem’ ile öğrendiğimiz bu hususu Kur’an şöyle belirtmiştir: “Yarattıklarımızdan daima hakka götüren ve hakkıyla adaleti yerine getiren bir topluluk bulunur.” (7/Araf, 181) Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, onlardan biri kurtuluşa erecek, diğerleri helak olacaktır.” “Kurtuluşa erecek kimdir?” diye sorulduğunda, Hz. Peygamber, “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat” demiş, “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat kimdir?” diye sorulduğunda da, “Bugün benim ve ashabımın yolunda bulunanlar” diye cevap vermiştir. Ayrıca O (s) “Ümmetinden bir topluluk kıyamete kadar hep hak üzere olacaktır” ve “Ümmetim dalâlet üzerinde ittifak etmez” buyurmuştur. (Muhammed b. A. eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, c. 1, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut ty., ss. 4-5-Türkçe’si: M. Öz., *İslam Mezhepleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005)

⁵ E. Rûhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, 3. bs., Selçuk Yay., Ankara 1986, s. 54.

sergilemek amaçlanmamakta, sadece bu meşrûiyetin nasıl elde edildiği ve sonuçlarının neler olduğu ele alınmaktadır.

BİR MEŞRÛİYET ARACI OLARAK EHL-İ SÜNNET VE'L-CEMÂAT

Sosyal gerçekliğin inşasında meşrûiyet,⁶ vazgeçilmez bir mekanizmadır. Sosyal ilişkilerde, mevcut siyasal ve sosyal düzenin devam etmesinde meşrûiyet hayatidir. Toplumda çoğunluğun çoğunluk olarak kabulünde meşrûlaştırma mekanizması olmazsa olmazdır. Bu bağlamda yeni çıkan bir akım veya hareketin toplumun çoğunluğundan destek alabilmesi, toplum katında geçerli olabilmesi için meşrû kabul edilmesi ve meşrûluğu konusunda ikna edici bir izahının olması gerekir. Ehl-i Sünnet hareketi, başarısı için sağlam bir meşrûluk elde etmenin önemini bilen öncülerini eliyle öncelikle isimlendirme yoluyla meşrûluğunu ortaya koyma yoluna gitmiş ve hareketin adını "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat" olarak belirlemiştir. Bu isimlendirmeye Ehl-i Sünnet, herkese İslam Dini'nin ana ve hak temsilcisi olduğunu, "merkez"i elinde tuttuğunu, hakkı ve "orta yolu"⁷ temsil ettiğini, ehl-i hak olduğunu ifade etmiştir. İslam toplumunun ana bünyesini oluşturduğunu iddia edecek olan bir topluluğun, İslam toplumunun tüm üyelerini kuşatacak bir siyaset geliştirmeleri kaçınılmazdı. Bir başlangıç olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat" isimlendirmesi oldukça önemliydi. Ardından bu kavramın içeriği, felsefî anlamı ortaya konuldu. Böylece hareket, Sünnet etrafında toplanan, Hz. Peygamber'in yolunda ve onun yolunu izleyenlerin, özellikle Sahabe, Tâbiîn ve Tebeu't-Tâbiîn'in yolunda yürüyen ve bu orta yolda toplanarak bir birlik oluşturan insanları ifade eden bir sosyal olgu olarak kendini gösterdi.

Böylece Ehl-i Sünnet, öncelikle *orta yol*, *gelenek* ve *cemaat* yaklaşımıyla kendi meşrûluğunu ortaya koymuş ve ardında da mevcut sosyal ve siyasal düzeni meşrûlaştırıcı bir hareket olarak kendini geliştirmiştir. Esasen Ehl-i Sünnet, "orta yol"da bulunan egemen iktidarın ve çoğunluğun İslamî yaklaşımının meşrûluğunu sağlamada önemli bir araç olarak işlevselleştirilmiştir. Bu işlevini yerine getirmeye başlarken Ehl-i Sünnet, öncelikle de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat kavramsallaştırmasının meşrû

⁶ Meşrûiyet kısaca toplum aktörlerinin, var olan bir durumun gerçekliğini rıza, sükunet ve uzlaşmayla geçerli, haklı ve kabul edilebilir görmesini ifade eder. Esasen meşrûiyet, bir yandan birey-toplum ilişkilerinde toplumun veya kurulu düzenin fertler katında geçerliliğini ve haklılığını ortaya koyarken bir yandan da toplum içinde yaşayan bireyin, toplum tarafından geçerli kabul edilmesini, yani içinde yaşadığı toplumun kabul ettiği hayat tarzının, kimlik veya kimliklerinin sınırları içerisinde yer alarak toplumundan elde ettiği geçerliliği-haklılığı ortaya koyar. (Bkz. Ejder Okumus, *Dinin Meşrûlaştırma Gücü*, Ark Kitapları, İstanbul 2005)

⁷ Meşhur Ehl-i Sünnet kelimcisi Muhammed Pezdevî (Ö.1099) Ehl-i Sünnet'in orta yolculuğunu şöyle ifade etmektedir: "Hadiseler gösteriyor ki geçmiştekiler Hak üzere idiler ve Ümmeti Allah'ın kitabıyla amel etmeye dâvetlerinde Allah'ın kitabına aykırı hareket etmiyorlardı. Bizim onların yolu ve sünnetleri üzere olduğumuz sabittir. Mezhep olarak bizim olduğumuz şey üzere onların olduklarına delil şudur: Bizim mezhebimiz mezheplerin ortasıdır. Akıl sahipleri şeylerin ortasını seçerler, onlar aynı zamanda yürümede orta olanı, giymede, yemede ortayı seçerler. Meselde şöyle gelmiştir: "Tatlı olma yutulursun, acı olma kalırsın."

Hz. Ömer Ebû Musa el-Eş'ari'ye siyasette şöyle emretmiştir: "Şiddet göstermeksizin kuvvetli ol, zayıflık belirtmeksizin yumuşak ol." Bizim mezhebimiz orta mezhep ise gerçekten biliriz ki Hz. Peygamber (s) ve ondan sonraki Sahabe, Tabiîn ve Salihler de o mezhep üzere idiler.

Bizim mezhebimizin mezheplerin ortası olması ayrıca şu husustan dolayıdır: Cehmiyye, Mu'tezile ve Kaderiye gibi ilim, kudret, icat ve tekvin gibi bütün sıfatları nefyetme konusunda aşırılığımız yoktur. Buna karşılık biz ispatta da Hanbeliler, Kerramiler ve Mücessime gibi cisim, organlar, intikalle birlikte inne ve arşa oturmayı ispatta aşırı değiliz. (...)" (Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Ş. Gölçük, Kayıhan Yay., İstanbul: 1980, ss. 339-340).

olduğunu ortaya koymaya çalışmış ve hatta bunu yaparken de mevcut *geleneksel* (sünnî) itikâdî, düşünsel, fikhî ve siyasal çoğunluğun meşrûiyetini sağlamaya hizmet etmiştir. Denilebilir ki Ehl-i Sünnet'in en temel hizmeti, sonradan çıktığı düşünülen tehlikeli fikir ve yaklaşımlara karşı mevcut dinî-sosyal gerçekliği korumak, haklı ve geçerli kılmak, yani meşrûlaştırmaktır. Gerçekten de Ehl-i Sünnet hareketini anlamanın en iyi yolu onun bu meşrûlaştırmacılığını ve dolayısıyla gelenekçiliğini ve var olanı koruma konusundaki *aşırı* hassasiyetini anlamaktan geçer.

Ehl-i Sünnet, çeşitli ekol ve hareketlerin, görüş, faaliyet ve isyanlarıyla İslam toplumunu parçalamasından, İslam toplumunda fitne çıkarmasından korkuya kapılmış ve mevcut sosyal ve siyasal düzene her geçen gün biraz daha bağlanmış, birliği korumak adına statükonun muhafazası ve devamından yana tavır koymuş, dağınıklık, kararsızlık, fitne ve fesat olmaksızın yöneticiye zalim de olsa itaat etme ilkesini geliştirmiştir. Bu inanç, tutum ve davranışlarla şekillenen Ehl-i Sünnet'in söz konusu muhafazakâr tutum ve anlayışı,⁸ zamanla doktriner bir ilke haline gelmiştir.⁹

Esasen Ehl-i Sünnet, hem çoğunluğu hem azınlığı, hem birlik ve bütünlüğü hem de ayrılığı meşrûlaştırmıştır. Hem 72 fırkanın haktan ayrılmasını ve cehenneme gitmesini, hem de sadece bir fırkanın, sünnet üzere, yani Rasulullah ve Ashabının yolu üzere hareket eden ve o yolda birleşen insanların kurtuluş fırkası olmasını ve cennete gitmesini haklılaştırmıştır.¹⁰

Bu meşrûlaştırma, ilginçtir, bir başka açıdan da gerçekleşmiştir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat kavramının meşrûlaştırıcı, geçerli kılıcı ve ikna edici özelliğinden dolayı bir çok fırka kendisini Ehl-i Sünnet veya Fırka-i Nâciye olarak görmüş,¹¹ diğer fırkaları ise ehl-i bidat olarak damgalamıştır. Bu da muhtelif ayrılıklara da muhtelif birlikteliklere de bir bakıma meşrûlaştırıcı boyutlar getirmiştir.

Ehl-i Sünnet'in meşrûlaştırmacılığı konusunda ayrıca belirtmelidir ki bazı kelimeler ve mezhepler tarihçileri 73 fırkanın meşrûlaştırılması için getirilen rivayetlere dayanarak İslam toplumundaki fırkaları 73 olarak tespit etmek için ellerinden geleni yapmışlarsa da gerçekte bu kadar fırka bulabilmek çok zor(lama) olsa gerektir. Ancak şu da belirtmelidir ki İslam tarihinde birçok fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkaların bir kısmı tamamen belki gerçekte kelimenin tam anlamıyla "fırka" olmayıp fikhî ve

⁸ Ehl-i Sünnet'in muhafazakârlığı, erken dönemlerden itibaren müslüman toplumlarda dinin bazen değişimi olumsuz yönde etkileyen bir özelliğe bürünmesinde mühim bir rol oynamıştır. Muhafazakârlaştırıcı işleviyle Ehl-i Sünnet, kimi zaman ve belki de günümüzün arefesine tekabül eden zamanlarda müslümanların üretici olmaktan ziyade gelenekçi ve nakilci olmalarında etkili olmuştur.

⁹ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, Çev. S. Akdemir, Ankara Okulu Yay., Ankara 1995, s. 236.

¹⁰ Şu rivayet bu konuyla ilgilidir: "İsrailoğullarının başına gelen benim ümmetimin de başına gelecektir. Öyle ki onlardan birisi aleni olarak benim annesine gelmek istese (zina etse) benim ümmetimden de bunu yapan olacaktır. İsrail oğulları 72 fırkaya bölündü. Benim ümmetim 73 fırkaya bölünecektir. Onlardan biri hariç hepsi ateştedir. Dediler ki; O tek kurtulan millet kimdir? Ben ve ashabımın buldukları şey üzerine olanlardır." (Tirmizî, İman, 18, H. no: 2641; Hâkim, İlim, H. no: 444)

¹¹ Alevilerle Bektaşiler de kendilerini Kurtuluş Fırkası olarak görmüşlerdir. Onların inanış ve kültüründe Ehl-i Beyt ve onları sevenler, Ehl-i Beyt yolunu tutanlar topluluğu olarak *Gürûh-ı Nâcî'*dir. Alevî ve Bektaşilerde Ehl-i Beyt'i ve sevenlerini sevmeyenler olarak "tevellâ", sevmeyenlerden nefret edip uzaklaşma inancı olarak da "teberrà" da bu çerçevede doğmuştur (M. Tefik Oytan, *Bektaşiliğin İçyüzü*, c. 1, 6. bs., Maarif Kitaphanesi, İstanbul ty., ss. 239 vd.; E. Rûhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*, 3. bs., Selçuk Yay., Ankara 1994, ss. 235-236; Kutluay Erdoğan, *Alevî-Bektaşî Gerçeği*, 3. bs., Alfa Yay., İstanbul 2000, s. 102). İlginçtir, bir çalışmada Ehl-i Beyt'i sevenlere *Gürûh-ı Nâcî* denmesinin sebebi olarak Hz. Muhammed'in adlarından birinin Naci olduğu ileri sürülmektedir. (K. Erdoğan, a.g.e., s. 102)

kelamî ekoller olsa da hiç olmazsa bir kısmı gerçekten sosyal hayatta etkileri açıkça görülen birer fırka olarak ortaya çıkmış ve varlık göstermiştir. Ehl-i Sünnet, zaten bunları fırka olarak algılamış, her an İslam toplumunun hak yolu için tehlike arz edebilecek boyutlara ulaşabileceği endişesiyle *gerektiğinde* "sert" önlemler almıştır. Zihinsel, düşünsel ve inançsal ayrılıklar, Ehl-i Sünnet tarafından hem o halleriyle hem de faaliyete geçerek topluma zarar verebileceği kaygısıyla iyi karşılanmamıştır. Kaldı ki zaten onların bir kısmı teoriden pratiğe de geçebilmiştir. Bunun tipik örneğini bir takım plan ve faaliyetleriyle Hariciler ve iktidara geldiklerinde yaptıklarıyla Mutezile göstermiştir. Ayrıca Şia'nın çeşitli kollarında da benzer fırkalık durumunu günümüze kadar görmek mümkündür. İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde meydana gelen muhtelif isyanlar da bazı inanışların nasıl fırkalaştıklarını göstermişlerdir.¹² Ehl-i Sünnet, 73 fırka rivayetine istinaden 72 sapık fırkanın peygamberî bir mucizeyle mutlaka gerçek olacağını düşünerek bir bakıma onları meşrûlaştırmış, onların gerçekliğini geçerli kabul edip haklılaştırmış, ama *yetmiş üçüncü fırkanın*¹³ tek hak fırka¹⁴ olmasından dolayı da sapık ve bidat ehli 72 fırkayla mücadele etmenin gerekliliğine inanmıştır.

Son çözümlemede Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, hem geçmiş dinî, sosyal ve siyasal gerçekliği, hem ortaya çıktığı zaman ve zeminde mevcut gerçekliği ve hem de gelecek Sünnî anlayış, itikat ve uygulamaları meşrûlaştırma işlevine sahiptir.

¹² Fazlur Rahman, bu yaklaşımı ihtiyatla karşılamaktadır. Ona göre "Her ne kadar Orta Çağ'ın müslüman mezhep tarihçileri, İslâm'da çok sayıda fırkanın ortaya çıktığı izlenimini vermekte ve "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, fakat bunlardan yalnız biri kurtulacak" şeklinde rivayet edilen hadîse dayanarak bu fırkaların sayısını gerçekten yetmiş üçe çıkarmak için gayret etmekteyse de, Goldziher ve başka ilim adamlarının da işaret ettikleri gibi, bunların çoğu 'fırka' olmayıp fıkıh ve kelâm ekolleridir. Bu bakımdan İslâm tarihinde tamamen doktrin farkları üzerine kurulan bir fırka bulmaya çalışmak boşuna emek tüketmek olur. Bırakınız Mu'tezile ve Hâriciyeyi, bazı sūfilerin ve felsefecilerin itikadî ve kelâmî konulardaki aşırı görüşlerinin Sünnî İslâm'la uzlaşmadığı ortadadır. Buna rağmen bu durum itikadî anlamda herhangi bir fırkanın gelişmesine yol açmamıştır. İslâm'da ayrılığa izin verilip verilmeyeceğinin ölçüsünü, daha çok 'toplum dayanışması' diyebileğimiz bir husus belirlemiştir. Bu ise tâ başından beri amelî hususlarla ve her şeyden önce siyasî konularla ilgili olmuştur (...)" (Fazlur Rahman, *İslâm*, Çev. M. Dağ-M. Aydın, 3. bs., Selçuk Yay., İstanbul 1993, ss. 233-234)

¹³ Ebu Mansûr Abdulkaaahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, TDVY, Ankara 1991, s. 21.

¹⁴ Fiğlalı, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın bir fırka olmadığı görüşündedir. Ona göre "Sünnet ve Cemaat ehli bir fırka değil, doğrudan doğruya Kur'an ve Sünnet'in özüne sahip çıkan cumhurun yoludur, Allah'ın buyurduğu es-Sıratu'l-Mustakîm'dir; itikadî görüşleri itibariyle bizâtihi Kur'an ve Sünnet'in tezahürüdür. Onun için de dünya müslümanlarının en büyük çoğunluğunun gönül verdiği, bağlandığı ve itikadî görüşlerinin dayandığı engin bir kaynaktır." "Mevcut mezhepler içinde, dünya müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun bağlı olduğu Ehl-i Sünnet, İslâm dairesinin merkez noktasını teşkil eden Kur'an-ı Kerîm ve ashab-ı güzîn'in ortaya koyduğu Sahîh Sünnet'e, sadece bağlı değil, bütünüyle onların ihlâşlı sahibi, müdafîi ve muhâfızıdır. Onlar için özellikle sahâbe, İslâm'ın her türlü hükümlerini, kısaca Kur'an ve Sünnet'i söz ve fiil halinde bize intikal ettiren kimseler olduklarından, mutlak hürmet ve tebciye hak kazanmışlardır. Onların intikal ettirdiği ve doğruluğu delillerle ispat edilmiş hükümler, mutlak benimsemesi icâbeden ve dinin ikamesi için zarurî olan hususlardır. İşte Ehl-i Sünnet, onların dilıyla ve gönlüyle Kur'an ve Sünnet'in müdafîi ve muhafızı durumundadır. Bunun içindir ki biz, Ehl-i Sünnet'i bütünüyle İslâm olarak görüyoruz ve onu cemâattan ayrılan diğer fırkalar gibi bir fırka şeklinde mütâlea etmeyip onlarla bir teraziye oturtmuyoruz. (...) Hâsılı Ehl-i Sünnet, Kur'an-ı Kerîm ve Sahîh Sünnet'in sâhibi sıfatıyla Fırka-i Nâciye (Kurtuluşa Eren Fırka) olmak hakkını ve vafasını tereddütsüz elde ettiği ümit ve inancındadır. Zaten nüfusu bir milyarı bulan dünya müslümanlarının % 93'ünü Ehl-i Sünnet, % 6'sını Şia, % 1'ini ise diğerleri teşkil etmektedir." (E. Rûhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, 3. bs., Selçuk Yay., Ankara 1986, ss. 86, 52-53, 231)

EHL-İ SÜNNET'İN BİR SAVUNU/TEPKİ HAREKETİ OLARAK ORTAYA ÇIKMASI

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın hicrî ikinci ve özellikle üçüncü yüzyıldan itibaren ortaya çıkış zeminine¹⁵ bakıldığında, onun *savunmacı ve tepkisel* bir hareket olarak varlık sahnesindeki yerini aldığı görülür. Önce Haricilik, Şia (Rafizilik), Mutezile, diğer fırkalar, çeşitli zındıklık ve ilhad hareketleri, yabancı kültürler vs. İslam toplumunda varlık göstermiş, ardından da bunların karşısında "Daire"nin içini, "Orta Yol"u, "İslam Geleneği"ni, "Müslüman Cemaati" temsilen Ehl-i Sünnet ortaya çıkmıştır. Hatta yabancı kültürlerden ziyade iç sapıklıklara, iç ayrılıklara, daha doğrusu Daire'nin dışındaki 72 (*yetmiş iki*) fırkaya karşı Hakk'ın mümessili "*Fırka-i Nâciye*" olarak kendini gerçekleştirmiştir. Buna göre Ehl-i Sünnet'in bir savunma refleksiyle sahneye çıktığı, bir savunma hareketi olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi ana bünyeyi temsilen ortaya çıksa da onun oluşmasında savunmacılık etkili olmuştur.¹⁶ Gerçekten de Ehl-i Sünnet ve Cemaat veya Sünnilik, ehl-i bid'at olarak belirlediği teolojik akım ve hareketlerin ortaya çıkardığı etkilerle varlık sahnesine çıkmış ve biçimlenmiştir.¹⁷ Ehl-i Sünnet'in, müslümanların ilk ve en önemli sorunu olan hilafet konusunda dahi hemen hemen en son konuşan grup olduğu, özellikle Şia'nın yönetimle ilgili görüş ve itirazlarına bir cevap geliştirerek yönetimle ilgili görüş ve tavrını ortaya koyan fırka olduğu¹⁸ görülmektedir.

Ehl-i Sünnet kalamcıları ve uleması, gerek müstakil olarak yazdıkları *reddiyeler*le, gerek çeşitli konularda yazdıkları kitapların içinde,¹⁹ gerek münakaşalarla ve gerekse bir takım siyasi, sosyal, hukukî ve pedagojik faaliyetlerle de söz konusu *tehlikeli* akım ve fırkalara karşı mücadele etmiş, Ehl-i Sünnet'in "hak yol"unu savunmuştur. Buna göre Sünnilik, çoğunluğun tâbi olduğu doğru yolu, hem ilmen hem de fiilen, yani hem bilimsel yollarla hem de bir takım faaliyetlerle müdafaa etmiş, "öteki"lerin argümanlarını çürütmeye çalışmıştır.

Ehl-i Sünnet, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"ı dahi bu haliyle bir tepki ve cevap ola-

¹⁵ Bkz. a.e., ss. 54-62 vd.; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat*, Ekev Yay., Erzurum 2001, ss. 37-54. Ehl-i Sünnet, ister ilk ortaya çıktığında Ashabü'l- Hadis'i ifade etmek üzere kullanılmış olsun isterse daha sonra bugün bilinen manasıyla kullanılmış olsun her hâlükârda bir sosyal grup olma özelliğine sahiptir. (Hayri Kırbaçoğlu, "Ehlu's-Sunne" Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülâhazalar", *İslâmî Araştırmalar*, Sayı: 1, 1986, ss. 71-79)

¹⁶ Krş. F. Rahman, *İslâm*, ss. 233-234. Şerafeddin Gölcük'ün bu konudaki yaklaşımına bakmak faydalı olabilir: "Sünnet ve Cemaat Ehlinin oluşumu bir zorunluluk sonucu olmuştur. Eğer bir takım sebepler, Şia, Havaric ve Mutezile gibi, türememiş olsaydı, Sünnet ve Cemaat Ehli adıyla bir topluluğun oluşmasına belki ihtiyaç olmayabilirdi. Ama zaruretlere ve ihtiyaçlara bu tür bir topluluğun oluşmasını gerektirmiş, müslümanlar, Sünnet ve Cemaat Ehli adı altında bir araya gelerek sağlam, sarsılmaz, kopmaz bir kitle meydana getirerek İslâm'ı bu güne kadar yaşamışlar ve topluluğun 9/10 dan fazlasını teşkil ederek Hz. Rasûlün izinden yürümüşler ve yürümeye devam etmektedirler." (Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 2. bs, Esra Yay., Konya 1998, ss. 83-84)

¹⁷ A. Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühlidler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 3.

¹⁸ M. Âbid Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, Çev. İ. Akbaba, İz Yay., İstanbul 1997, ss. 149-155 vd.

¹⁹ Ehl-i Sünnet, "diğer din, fırka veya mezheplerin Kur'an'ın tanıdığı geniş fikir hürriyetinden maksimum derecede yararlanarak İslâm'ın inanç esaslarını saptırmak, karıştırmak veya yeni bir takım eklemelerle tanınmaz hale sokmak veya akıl almaz tevellere başvurarak İslâm'ın inanç çemberini zorlamak için giriştikleri faaliyetler karşısında" Kur'an ve Sünnet'i savunmak ve söz konusu din, fırka veya ekolleri tenkit ve reddetmek gayesiyle "Makâlât", "Fırak", "Milel ve Nihal", "Tenbih ve Redd" gibi eserler kaleme almıştır. (E. Rûhi Fiğlalı, "Çevirenin Önsözü", *Mezhepler Arasındaki Farklar*, TDVY., Ankara 1991, s. XVIII).

rak icat ettiğini ima edecek boyutlara sahiptir. Meselâ Mutezile'nin "Ehlu'l-Adl ve't-Tevhîd" ismine karşılık olarak "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat" üretilmiş olabilir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat, Ehlu'l-Adl ve't-Tevhîd'e bütün anlam içerikleriyle karşı(t)lık oluşturmayabilir. Fakat şekil yönünden bir karşı(t)lığın olduğu açıktır. Anlam yönünden de bazı hususlar düşünülmüş olabilir. Ancak burada bunun üzerinde durmanın konumuz açısından özel bir önemi de yoktur. Bilmekteyiz ki bu kavramsal-laştırmanın "Ehl-i Sünnet"i, "Ehl-i Bidat"e karşı Hz. Peygamber'in Sünnet'ini, Sahabe'nin yolunu ve dolayısıyla İslam geleneğini, kurumsal İslam'ı ifade etmek üzere icat edilmiştir. Yine "Ehl-i Sünnet" kavramı, Şia'nın "Ehl-i Beyt"ine bir cevap olarak da gerekli donanımına sahiptir. Ehl-i Sünnet, böylece Ehl-i Beyt taraftarlığından daha geniş ve onu da içerecek bir anlam içeriğiyle Sünnet'e bağlı olanları ifade etmek üzere icat ve istihdam edilmiştir.

Ehl-i Sünnet'in kelam ilmini sonraları kendisiyle özdeşleştirmesi de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın bir savunma mekanizması olarak üretildiğini göstermektedir. İlginçtir, başlangıçta Mutezile ile gelişen kelam'a karşı çıkan Ehl-i Sünnet, daha sonra kelamı da "Ehl-i Sünnet" merkezli bir bilim olarak tarif etmiş ve kendisine ait kılmıştır. Böylece Kelam ilmi, Ehl-i Sünnet'in savunusu olarak anlaşılacak ve tarif edilmiştir. Nitekim İbn Haldun'un (ö.1405) tarifi²⁰ bunu göstermektedir: "Kelâm, akîl delillere dayanarak imanî akideleri savunmayı ve itikadî konularda selef ve Ehl-i Sünnet yollarından sapan bid'atçileri reddetmeyi içine alan bir ilimdir."²¹

Ehl-i Sünnet, oluşumundan itibaren bütün bir İslam tarihi boyunca söz konusu savunmacılığını -günümüze kadar- çeşitli tonlarda sürdürmüş, Sünnilik dışındaki akım ve hareketlere karşı, görece kısa diyebileceğimiz Mutezili iktidarını saymazsak, devletin gücünden yararlanarak tavizsiz bir mücadele ortaya koymuştur.²²

Ehl-i Sünnet'in tepkisel olarak ortaya çıkması, onu, geleneğin savunucusu olmak ve cemaate vurgu yapmak konusunda *tavizsiz* noktalara taşımıştır. Bu tutumuyla Ehl-i Sünnet, geleneğe aykırı gelişmeleri *bidatçilikle* ve cemaate aykırı gelişmeleri ise *ayrılıkçılıkla* suçlayarak mahkûm etmeye çalışmıştır. Ehl-i Sünnet bu *savunma mekanizmasını* normal sınırlarında tutabilse ve çok geniş alanlar içinde bir geleneksellik ve vahdet anlayışı ve siyaseti geliştirseydi, belki de İslam toplumları ve İslam düşüncesi bugünkünden çok daha farklı bir konumda olabilirdi.

BİR CEMAAT HAREKETİ OLARAK EHLİ SÜNNET'İN BÜTÜNLEŞTİRİCİLİĞİ

Ehl-i Sünnet bir savunma hareketi, tam bir "kelam" hareketi olarak ortaya çıkmakla birlikte merkez adına, çoğunluğun temsilcisi sıfatıyla hareket etmiş ve bu

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, Tah. Derviş el-Cuveydi, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1996, s. 429.

²¹ Ehl-i Sünnet'in bid'at algısı ve bid'atçilere karşı duyarlı duruşu, Sünnî müslümanların değişime, değişim hareketlerine, yeniliklere, farklı görüş ve yaklaşımlara kuşkuyla bakmış, onları bid'at ve bid'atçi ve dolayısıyla gayr-i meşrû ilan ederek İslam toplumlarında değişimi her zaman olmasa da olumsuz etkilemiştir. Geleneğe aykırı veya geleneksel olanın dışında yeni ortaya çıkan her şeye "bid'at damgasını vurma geleneği" ister istemez müslümanların yeniliklere karşı konumlanmasında etkili olmuştur. Ancak bunun her zaman böyle olduğunu düşünmenin doğru olmadığını da söylemek gerekir.

²² Burada Mutezile ekolünün Abbasiler döneminde, özellikle sultan-halife Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde iktidara geldiklerinde, "sapıklar"a karşı mücadele adına geliştirdikleri Mihne kurumunu da hatırlamak gerek. Mihne hareketiyle Mutezile, Ahmet b. Hanbel başta olmak üzere Sünnîlere karşı koyu bir *şiddet politikası* izlemiştir. Bu onların "özgürlükçü" yaklaşımlarını baltalamaya ve Ehl-i Sünnet'in onlarla ilgili olumsuz nitelendirmelerini meşrûlaştırmaya yetti de arttı bile.

konuda oldukça da başarılı olmuştur. Ehl-i Sünnet'in mevcut dinî-sosyal gerçekliği meşrûlaştırmasının arka planında, sünnet ve cemâat isimlendirmesine uygun olarak, İslam toplumunu Hz. Peygamber ve Sahabe dönemlerindeki gibi birlik içinde tutmak, cemaate, yani ümmete bağlamak, İslam toplumunda *denge* ve *istikrarın* hâkim olmasını temin etmek, müslüman toplumun mevcut siyasal otoritelere *isyan* etmelerine ve dolayısıyla *meşrûiyet krizi* çıkarmalarına engel olmak fikri yatmaktadır. Ehl-i Sünnet, mevcut sosyal ve siyasal düzeni haklılaştırdığında, söz konusu birlik sağlanacak ve denge ve istikrarı bozacak herhangi bir kriz durumu yaşanmayacaktır. Nitekim Ehl-i Sünnet'in ortaya çıkma biçimine bakıldığında konunun bu şekilde anlaşılabilirliği görülür. Bilindiği gibi İslam toplumu, "çeşitli akımların faaliyetleri ve görüşleri nedeniyle" sosyal, siyasal, dinsel ve hukuksal ayrılıklarla yüzyüze geldiğinde ve dolayısıyla cemaatin bütünlüğü "tehdit" altına girdiğinde, yeniden ona sağlam bütünlüğünü kazandırmak ve müslümanları "birlik" içinde tutmak fikriyle Ehl-i Sünnet ortaya çıkmıştır.²³ Gerçekten de müslümanların sayısal çoğunluğu Ehl-i Sünnet'e tâbî olmuş, Ehl-i Sünnet taraftarlığını benimsemiş, Ehl-i Sünnet mezheplerinden birine bağlanmıştır. Böylece Ehl-i Sünnet müslüman çoğunluğunun bütünleşmesini temin etmiştir. Bunu hem itikâdî-kelâmî mezhepler hem de fikhî mezhepler noktasında yapmıştır.

"Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat" kavramı gerçekten de ustalıkla üretilmiş bir kavram olduğu intibaini vermektedir. Sünnet kavramıyla sadece Hz. Peygamber'in yoluna değil, aynı zamanda bazı hadislerle de belirtildiği gibi Sahabe, Tâbiîn ve Etbeu't-Tâbiîn'in yoluna da uymaya, cemaat kavramıyla da onların sünneti ve öğretileri üzerinde birleşmeye göndermede bulunmaktadır. Görüldüğü gibi Sünnet ve Cemaat kavramları, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat" içinde birbirlerini tamamlayıcı anlam içeriklerine sahip bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet'in Fırka-i Nâciye, yani Kurtuluş Fırkası olmasında merkezî noktanın, *Sünnet'te Cemaat* olduğuna, müslümanların Rasûlullah'ın ve Sahabe'sinin üzerinde bulunduğu yolda birleşmesi olduğuna dikkat etmek gerek. Kurtuluştaki olmanın belirleyici faktörü burada cemaat olmaktadır.²⁴ Her ne kadar hemen her fırka kurtulacak olan fırkanın, Fırka-i Nâciye'nin kendisi olduğunu iddia etme cihetine gitse de, Ehl-i Sünnet (*bütün fırkalarıyla* Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat) kendisinin Fırka-i Nâciye olduğunu ispatlama konusunda daha sistematik çalışmalar yapmış ve bunda önemli başarılar elde etmiştir.²⁵

Ehl-i Sünnet, merkez olduğu konusunda kendi meşrûiyetini sağlamak, Müslümanların çoğunluğunu, kendisinin çoğunluğun ifadesi olduğu konusunda ikna etmek için "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat" ifadesini icat etmiş ve hemen ardından da bu ifadenin geçerliliğini göstermek için hadislerden azamî ölçüde yararlanmıştır. Özellikle icma' için de delil olarak getirilen "çoğunluğa katılma"yı ifade eden hadisler, Allah'ın elinin cemaat üzerinde olduğunu belirten hadis²⁶ vs. "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"ın hak mezhebi veya mezhepleri ifade ettiğini ispat için de istihdam edilmiş ve işlevselleştirilmiştir. Bu tür hadisler,²⁷ müslümanların birliğini teminat altına almak ve hem

²³ F. Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, s. 65.

²⁴ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nûn Yay., İstanbul 1996, ss. 89-90.

²⁵ Bkz. *a.e.*, ss. 92-96 vd.

²⁶ Timrîzî, *Kitâbu'l-Fiten*, 7

²⁷ Cemaate vurgu yapan bazı hadisler, konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir: "İsrailoğulları 71 fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim ise 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan birisi hariç diğerleri cehennemeye
→ →

çoğunluğu hem de orta yolu temsil eden "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"ı meşrûlaştırmak için ortaya konan çabalara destek olarak değerlendirilmiştir.²⁸

"Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat", toplumun bütünlüğünü sağlamak, sünnet üzere birlik oluşturmak, İslâm'ın gerçekliğini, kurumsal İslam'ı, geleneksel İslam'ı meşrûlaştırmak için icat edilen bir ifade olarak İslam toplumunun *denge* ve istikrarının korunmasında işlevsel olmuştur.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat, aşağıda belirtileceği gibi dışlayıcı, ötekileştirici bir özelliği kendi içinde taşımakla beraber, aslında orta yolun savunusu olması itibariyle kenarda kalanları bir araya getirme ve kendi potasında eritme gibi bir potansiyele de sahiptir. Gerçekten de Ehl-i Sünnet, İslam toplumunun tamamı için olmasa da büyük çoğunluğu için sosyal denge ve bütünlüşme vücuda getirmiştir.²⁹ Fakat şu da belirtilmelidir ki Ehl-i Sünnet'in, söz konusu potansiyelini ne ölçüde açığa çıkarabildiği, ne dereceye kadar fiiliyatta ortaya koyabildiği de tartışmalıdır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat, siyasal düzenler için de meşrûlaştırıcı işlev görmüştür. Üretildiği, özellikle bir sistem olarak geliştirildiği ilk andan itibaren "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"ın anlam içeriğinden ve bütünlüştirici özelliğinden, halife-sultanlar yararlanmış ve iktidarlarını ve yaptıklarını korumak için "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"ı istihdam etmişlerdir. Bunda büyük ölçüde başarıya da ulaşılmıştır. Öyle ki "iki aşırı ucun ortasında bulunan Ehl-i Sünnet, siyasî teori konusunda, mutlak itaat ve uymacılık aşırılığını benimsemiştir. Ehl-i Sünnet, başlangıçta bunu, cemaatin bütünlüğünü korumak ve güvenliğini sağlamak için yapmıştır. Ancak bu öğreti başlangıçtaki gereksinimler ortadan kalktıktan ve hatta bizzat Ehl-i Sünnet tarafından unutulduktan çok uzun süre sonra -hatta günümüze dek- Ehl-i Sünnet'in belirgin bir özelliği olarak kabul edilmiştir. Bu şu demektir: *Gerçek bir tarihî gereksinim bir çeşit dogmaya dönüştürülmüştür.* Ancak, bunun, daha sonraları ortaçağda İslam toplumunun siyasî ve sosyal ahlâkı üzerinde ciddî sonuçları oluşmuştur; çünkü bir yanda siyasî oportünizmi teşvik ederken, diğer yandan da halkın kafasına genellikle siyasî

→ →

girecektir. O fırka da cemaattir." (İbn Mâce, Fiten 17, H. no: 3993)

"İsrail oğulları 71 fırkaya bölündü. Bunlardan 70'i cehenneme gitti ve sadece biri kurtuldu. Benim ümmetim 72 fırkaya ayrılacak ve 71'i cehenneme gidecek, sadece biri kurtulacaktır. Dediler ki; ey Allah'ın Rasûlü o kurtulanlar kimlerdir? Rasûlullah: *Cemaattir, cemaattir*, buyurdu." (İbn Hanbel, III, 145)

"Size ashabımı ve onlardan sonra gelenleri tavsiye ederim. Daha sonraları yalan yayılacaktır. O kadar ki, bir kimse kendisinden yemin talep edilmediği halde yemin edecektir ve yine kendisinden şahitlik istenmediğinde de şahitlik edecektir. Bir erkek bir kadınla baş başa kalmasın, çünkü üçüncüleri şeytandır. Size cemaati tavsiye eder, ayrılıktan sakındırırım. Hiç kuşkusuz şeytan, tek olanla beraberdir. O, iki kişiden uzaktır. Kim Cennetin ortasını istiyorsa, cemaate sarılsın. Kim de iyiliğine seviniyor, kötülüğünden de üzüntü duyuyorsa, o kişi mü'mindir." (Tirmizî, Fiten, 7, IV, 465-66, H. no: 2165)

²⁸ Fazlur Rahman, İmam Şafî'nin icmâ'nın izahı sadedinde getirdiği "Üç şey vardır ki, bunlara karşı müslümanın kalbi asla duyarsız değildir: Sadece Allah için çalışmak, müslümanlara nasihatte bulunmak ve çoğunluklarına katılmak; çünkü görevleri onları koruyacaktır" hadisinin, "ikinci asırdan itibaren cemaatin üniter yapısını korumak ve böylece Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ı, yani hem çoğunluğu hem de orta yolu temsil ettiği için "ortodoks" olarak tavsif edilmeye layık olan bir çoğunluğu oluşturmak için girişilen yoğun bir kampanyanın parçası olduğunu" göstermeye çalışmıştır. Rahman'ın ifadesiyle "İslam'ın dinî tarihinin çok önemli bir özelliği, -ki bu özelliğin ihmal edilmesi ya da dikkate alınmaması bu tarihin tamamıyla yanlış anlaşılmasına yol açabilir- siyasî, dinî ve fikhî ayrılıklar, cemaatin bütünlüğünü tehdit ettiği andan itibaren onun birliğini koruma fikrinin kendini göstermesidir. Bu birliğin bir çeşit sentez ya da orta yol (sunne) olacağı fikri, aynı fikrin zorunlu bir sonucudur." (F. Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, ss. 59, 64, 65)

²⁹ A.e., ss. 95-96

duyarsızlığı aşlamıştır. *Aslında, kesin olarak istenen, cemaatin bütünlüğü ile devletin istikrarının korunmasına olan gereksinimi göz önünde bulundurmak suretiyle, devlete sağlıklı bir ilgi göstermek ve devlet işlerini yapıcı bir biçimde eleştirmektir.*³⁰

Nihayet Ehl-i Sünnet'in bütünleştirici işlevi, -bütünleşmenin toplum için ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde-, "İslam toplumlarının hayatiyeti" için olmazsa olmaz gözükmektedir. Toplumun istikrar ve denge içinde varlığını sürdürmesi için sosyal bütünleşme, yani toplum aktörlerinin, birey ve grupların, çeşitli birim ve kurumların uyum ve ahenk içinde olması, toplumun kültürel değerlerinin toplum üyeleri tarafından kabul edilmesi, çeşitli sosyal organizasyon ve faaliyetlerin bir uyum ve karşılıklı bağlılık içinde olması zorunludur. Konuya bu açıdan bakıldığında, Ehl-i Sünnet hareketinin İslam toplumları için ifade ettiği "anlam" ortadadır.

MARJİNALLEŞTİRİCİ BİR HAREKET OLARAK EHL-İ SÜNNET

Ehl-i Sünnet, bir yandan çoğunluğu bütünleştirirken diğer yandan da bir takım "azınlıklar" yaratmış veya var olan azınlıkların azınlıklılığını katmerleştirmiş, bu azınlığı "ehl-i bid'at" olmakla, "ehva ehli" olmakla, "zındıklık"la, "sapıklık"la, "rafizilik"le, "itizal" ile damgalayarak *marjinalleştirmiştir*.³¹ Esasen Ehl-i Sünnet, cemaat vurgusuyla bütünlüğü, birliği meşrûlaştırırken, cemaat dışında kalanları, özellikle 73 fırkadan³² Fırka-i Nâciye'nin dışında kalan 72 fırkayı da meşrûlaştırmıştır. Böylece İslam toplumlarında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın dışında kalan gruplar, bizzat Ehl-i Sünnet'in *ayrılıkları meşrûlaştırma* işlemiyle marjinal gruplar olmuştur. Fakat belirtmek gerekir ki Ehl-i Sünnet, iftirak (73 fırka) hadisiyle söylendiği ifade edilen 72 fırkanın, Hz. Muhammed tarafından haber verildiğine göre mutlaka gerçeklik bulması gerektiği ve böylece Peygamber'in mucizesinin gerçekleşeceği inancından hareketle 72 sapık, bid'atçı ve cehennemlik fırkanın varlığını tek tek bulup ispat etmeye çalışmıştır.

³⁰ A.e., s. 105

³¹ Pek çok düz ve yan anlamları bulunan ve sosyal bilimciler arasında da farklı kullanımları olan bir kavramsallaştırma olan marjinalite, (marjinallik), sözlük anlamı itibariyle kenarda olmaklığı, sosyolojik anlamda ise toplumda bir grubun, önemli bilgisel, ekonomik, dinsel veya siyasi güç konum ve sembollerine ulaşmasının engellenmesi durumunu ifade etmektedir. *Marjinalizasyon* (marjinalleşme) ise toplumda bir grubun, önemli bilgisel, ekonomik, dinsel veya siyasi güç konum ve sembollerine ulaşmasının engellenmesi süreci anlamına gelmektedir (B. T. Cullen- M. Pretes, "The Meaning of Marginality: Interpretations and Perceptions in Social Science" *The Social Science Journal*, 37/2, Nisan 2000; G. Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. O. Akınhay-D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s. 472). O halde *marjinal grup*, toplumda önemli bilgisel ekonomik, dinsel veya siyasi güç konum ve sembollerine ulaşması engellenen toplumsal birlik olarak tanımlanabilir.

³² 73 fırkayla ilgili rivayetlere bakıldığında fırkaların nasıl meşrûlaştırıldığı daha iyi anlaşılabilir:

"Yahudiler 71 veya 72 fırkaya ayrıldı. Hıristiyanlar, 71 veya 72 fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim ise 73 fırkaya ayrılacaktır." (Ebû Dâvud, Sünne, 1, H. no: 4596; Hakim en-Nisâburî, 1990: İlim, H. no: 441; Beyhâkî, 1355: X, 208)

"Dikkat ediniz! Sizden önce Ehl-i Kitap olanlar 72 fırkaya bölündü. Kuşkusuz bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72'si cehennemde, *biri cennette* olacaktır." (Dârimî, Siyer,75)

"Dikkat edin! Sizden önceki kitap ehli 72 fırkaya ayrıldı. Bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72'si cehennemde, biri cennette olacaktır. Bu da cemaattir. Ümmetimin içinden öyle bir takım topluluklar çıkacaktır ki onlar, kuduz hastalığına yakalanan bir insanın, bu hastalığın tüm damar ve mafsallarına sirayet etmesi gibi, heva ve hevesleri de onlara öyle sirayet edecektir." (Ebû Dâvud, 1, H. no: 4597)

Benzer rivayetler için bkz. Tirmizî, İman, 18, H. no: 2640; İbn Mâce, Fiten, 17, H. no: 3991; İbn Hanbel, ty.: 120; Ebu Mansûr Abdülkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, TDVY., Ankara 1991, ss. 5-6).

Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Ehl-i Sünnet'in 72 fırkanın varlığını meşrûlaştırdığıdır; Ehl-i Sünnet, 72 fırkayı bulmuş, ama onların hak olduğunu kabul etmemiştir.

Ehl-i Sünnet hareketi, marjinalleştirmeye götürücü siyasetini hem entelektüel düzlemde "ötekiler" in kitaplarına karşı mücadele biçiminde,³³ hem de pratik hayatta onlarla ilişkilerini sınırlandırmak veya onlara tavır koymak suretiyle yürütmeye çalışmıştır.

Bilindiği gibi marjinal gruplar, genel bilgi ve güç/iktidar alanları içinde eşitsiz ve dezavantajlı bir pozisyon işgal ederler. Bu bağlamda belirtilebilir ki marjinalliğin toplumsal eşitsizlikle³⁴ iç içe geçen bir ilişkisi söz konusudur. Yerine göre marjinallik, toplumsal eşitsizlikten doğarken, toplumsal eşitsizlik de marjinallikten doğabilir. Ehl-i Sünnet ile diğer fırkalar arasındaki ilişki biçimine bakılırsa, Ehl-i Sünnet'in merkezi işgal ve temsil ettiği, söz konusu anlamda diğer fırkaların ise gerçekten de marjinal gruplar halini aldığı, periferide yer aldıkları ve Ehl-i Sünnet ile eşitsiz bir toplumsal durum içinde buldukları görülür.

Marjinallikle toplumsal dışla(n)ma arasında da yakın anlam ilişkisi bulunmaktadır. Esasen toplumsal dışlanma, bir şekilde marjinallikle hemen hemen aynı şeyi göndermede bulunmaktadır. Bazen de marjinallikle sosyal dışlanmadan biri diğerinin nedeni veya sonucu olabilir. Ehl-i Sünnet, diğer grupları marjinalleştirmek suretiyle toplumsal dışlanmaya maruz kalmalarına da sebep olmuştur. Ehl-i Sünnet'in diğer grup ve akımları isimlendirme biçimlerinden onların dışlanmalarını, toplumun genelinin haklarından yararlanmalarının önüne geçilmesini sağlamak istedikleri de anlaşılmaktadır. Ehl-i Bid'at, Ehl-i Dalâlet, Rafizi, Mutezili gibi kavramlar, anlam içerikleri itibariyle dışlanmayı ifade etmektedirler. İslam toplumunda bu isimlendirmeler, o isimlendirmeye muhatap olanların tüm meşrûluklarını ortadan kaldırmaya yetmektedir. Bu damgalama, onların dışlanmasının zeminini oluşturmuştur.

Gerçekte Ehl-i Sünnet'i teşkil eden insanlar, kendileri dışındakilerin İslam top-

³³ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akaidi)* adlı eserinde Ehl-i Sünnet için tehlikeli bulunduğu kimselerin kitaplarından yararlanmadığını, onları okumanın caiz olmadığını, onlara bakmanın doğru olmadığını şöyle dile getirmektedir: "Tevhid ilminde ötekilerin yazdıkları kitaplara baktığımda bazılarının İshak el-Kindî (260/873), el-İsfirâzî ve benzerleri gibi filozoflara ait olduğunu, bunların hepsinin doğru yoldan uzak, sağlam dinden sapmış olduklarını gördüm. Bu kitaplara bakmak caiz değildir, çünkü tehlikeli yerlere çeker, götürür. Onlara tutunmak, onlara nazar etmek doğru olmaz. Zira tevhid ismini taşıyalar da, onlar şirkle doludur. Bundan dolayı, Ehl-i Sünnet ve cemaatin ilkleri onların kitaplarından bir şey almamıştır.

Aynı şekilde, ilmin bu dalında, Kelâm'da, Abd'el-Cabbar, (416/1025), Ebu Ali Cübbai (303/915), el-Kâ'bî (319/931) ve İbrahim Nazzam (232/846) gibi Mu'tezile'nin pek çok eserlerini gördüm. Şüphe meydana gelmemesi, itikadın zayıflamaması, sülûk sahibi kimseye bid'ate sebep olmaması için bu kitapları ele almak ve onlara bakmak caiz değildir. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet ve cemaatin ilkleri onların kitaplarından bir şey almamıştır.

Aynı tarzda, Muhammed b. Heysan ve benzerleri de bu ilim dalında kitaplar tasnif ettiler. Bu kitaplara nazar etmek ve onlara tutunmak, onlardan bir şey elde etmek helal değildir. Çünkü onlar bid'at ehlinin kötüleridir. Elimde bu eserlerden bazıları vardı ve ben onlardan bir şey elde etmedim.

Yine bu ilimde, Ebû el-Hasan el-Eşarî (324/936) ve ondan başkalarının yüze yakın kitaplarını inceledim. Kısaca, onun tasnif ettiği pek çok kitap genel olarak mutezile mezhebini düzeltmek içindir. Zira o başlangıçta itizal, mutezile mezhebine inanıyordu, sonra Allah ona mutezilenin sapıklığını beyan etti de onların mezhebine inanmaktan tevbe etti. Daha önce mutezile adına kitap yazdığından sonra yazdığı kitap tam ve mükemmel olmadı. (...)" (Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ss. 1-2)

³⁴ Bkz. R Peace, "Social Exclusion: A Concept in Need of Definition", *Social Policy Journal of New Zealand*, Temmuz 2001.

lumuyla bütünleşmelerini önlemeye çalışmış ve bu konuda başarılı da olmuştur. Ehl-i Sünnet'in dışladığı, *damgaladığı* akım ve gruplar, ya tamamen ortadan kalkmış ya da "azınlık" gruplar olarak varlıklarını devam ettirmiştir.

Esasen marjinallikte toplumun sosyal davranış kalıplarının dışına *tamamen* çıkmak gibi bir durum yoktur. Marjinal grup, sosyal davranış kalıplarının ne tam dışında, ne de tam içinde bulunan ve de toplumla tam olarak bütünleşememiş topluluklardır. Denilebilir ki marjinal grup, sosyo-kültürel sistemin kabul edilmiş sınırlarının *marjininde*, yani periferisindedir. Mutezile'nin ortaya çıkış işareti olan "el-menzile beyne'l-menzileteyn",³⁵ onun sosyal durumunu da ifade etmektedir. Mutezile, "ne İslam toplumunun tam olarak dışında kalmış ne de içinde".

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in diğer fırkaları marjinalleştirmesinde en önemli hususun o fırkaları bid'at ehli³⁶ ve dalâlet ehli olarak damgalaması olduğunu da vurgulamak gerek. Böyle bir damgalama, "Daire"nin dışında görülen fırkaları Sünnet'e, yani geçmişten gelene, yerleşik olana, geleneğe karşı konumlandırmakta ve dolayısıyla sapık olmaları itibariyle Cemaat'in dışına çıkarmaktadır. Son tahlilde Ehl-i Sünnet'in diğer fırkaları marjinalleştirmesinde anahtar kavram *bid'at* olmaktadır.³⁷

Belirtmek gerekir ki marjinal dinî inanç ve grupların marjinalliklerinde sadece Ehl-i Sünnet'in yaklaşımının belirleyici olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilir. Çünkü gerçekten de çıkışı itibariyle marjinal olan, İslam toplumunun bütünlüklü ruhuyla uyuşmayan, tabiatında marjinallik taşıyan ve bir tür "aşırılık" ifadesi olan inanç ve grupların varlığını da unutmamak gerek. Marjinalliği bir grubun toplumun genel sosyo-kültürel normlarının dışındalığının, toplumun genel norm ve değerlerinden sapma durumunun bir biçimi olarak anlarsak, marjinal hareketler olarak Ehl-i Sünnet dışındaki akımların toplumla bütünleşmede sorunları bulunan akımlar olduğu da söylenebilir.

³⁵ İbn Ebi'l-'Izz el-Hanefî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, ss. 521-522.

³⁶ Bkz. M. Özler, *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat*, ss. 55-85.

³⁷ Abdülkaahir el-Bağdâdî'nin şu cümleleri Ehl-i Sünnet'in konuya yaklaşımını anlamamıza katkıda bulunabilir: "İslâm Ümmeti, âlemin yaratılmış olduğunu, onu yaratanın birliği ve kâdemi, sıfatlarını, adâletini, hikmetini, O'nun herhangi bir şeye benzediğini reddetmeyi ve Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in peygamberliğini ve onun risaletinin bütün insanları kapladığını, şeraitinin sonsuzluğunu ve getirdiği şeylerin hepsinin doğruluğunu, Kur'an'ın şeriat hükümlerinin kaynağı ve Kâbe'nin namaz için yönelmesi gerekli kible olduğunu kabul ve ikrar eden herkesi içine alır. Bütün bu hususları ikrar eden ve küfre götürebilecek olan herhangi bir bid'ate uymayan herkes sünîdir, (Allah'ın birliğine inanan) muvahhidir.

Eğer bu sözünü ettiğimiz meselelere, öğrenilecek bir bid'at eklerse, durumuna bakılır: Eğer o, Bâtiniyye veya Beyâniyye veya Muğriyye veya bütün imamların tanrılıklarına, ya da bir kısım imamların ilahlıklarına inanan Hâtâbiyye'nin bid'atlerine veya hulûl mezheplerine veya tenâsühe inananların fırkalarına veya kızları ve oğulların kızları ile evlenmeyi uygun gören Hâricilerin Meymûniyye mezhebine veya İbâdiyye'nin, "İslâm şeriatı âhir zamanda kaldırılacaktır" diyen Yezidiyye mezhebine inanırsa veya Kur'an'ın haram kıldığını helâl sayarsa veya Kur'an'ın yorumlamaya (te'vil) ihtiyaç duyulmayacak bir kesinlikle helâl kıldığını haram sayarsa, İslam Ümmeti'nden değildir ve onun hiçbir değeri de yoktur.

Fakat onun bid'ati, Mu'tezile'nin veya Havâric'in veya Râfıza'nın İmâmiyye kolunun veya Zeydiyye'nin veya Neccâriyye, Cehmiyye, Dırâriyye veya Mücessime'nin bid'atleri cinsinden bir bid'at ise, o kimse bazı bakımlardan İslâm Ümmeti'ndendir; onun müslüman mezarlığına gömülmesine izin verilir ve müslümanlarla birlikte savaştığı takdirde, ganimet ve fey'den payını almasına ve mescitte namaz kılmasına engel olunmaz; ama bunlar dışındaki hükümlerde, İslâm Ümmeti'nden sayılmaz, yani ne cenaze namazı kılınır, ne de arkasında namaza durulur; ne kestiği helâl olur, ne de Sünni olan bir kadınla evlenebilir; Sünni bir erkeğin, onların inanişinde olan bir kadınla evlenmesi de helâl olmaz." (Ebu Mansûr A. el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 13-14).

Son olarak bu konuda şu hususa da işaret etmek gerek: Ehl-i Sünnet'in marjinalleştiriciliği, öyle ilginç bir noktaya gelmiştir ki İslam toplumlarının *modernlikle karşılaşma* ve ona cevap verme sürecinde bizzat Ehl-i Sünnet müslümanların zihniyet dünyalarında marjinalleşmiştir. Her ne kadar amelî düzlemde kahir ekseriyet, yine Ehl-i Sünnet mezheplerine bağlı ise de, itikatta, düşüncede Ehl-i Sünnet dışı kalmakta, en azından klasik Ehl-i Sünnet esaslarına bağlı kalmamaktadır.

SONUÇ

Ehl-i Sünnet, gelenekçi, muhafazakâr ve çoğunlukçu özellikleriyle öne çıkmakta ve mevcut dinî-toplumsal gerçekliği meşrûlaştırarak bu gerçekliğin dışına çıkanları cemâatten saymamakta ve marjinalleştirmektedir. Esasen Ehl-i Sünnet, 73 fırka rivayetiyle hem dolaylı olarak da olsa "bidat ehli ve sapık" 72 fırka'yı, hem de yetmiş üçüncü fırka olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'i meşrûlaştırmıştır. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki Ehl-i Sünnet, bu meşrûlaştırma işlevini oluşumundan günümüze kadar çeşitli meşrûlaştırım hatırlatmalarıyla yerine getirmiştir. Fakat günümüzde Ehl-i Sünnet'in ciddi bir sorunla karşılaştığı da görülebilmektedir; küreselleşme ve çoğulculuğun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve dinsel etkilerini çok yoğun bir biçimde gösterdiği özellikle yaklaşık son yirmi yıllık süreçte, Ehl-i Sünnet'in, geçmişte olduğu gibi geleneği ve cemaati meşrûlaştırabilmesi kolay gözükmemektedir. Müslüman toplumların içinde buldukları şartlar, Batı toplumlarıyla kültürel, siyasal, ekonomik, sosyal vs. etkileşimleri; siyasal iktidarların geleneksel zamanlardakilerden oldukça farklı oluşu; geçmişten çok farklı dinî oluşumların ortaya çıkması, yeni İslamî yorumların geliştirilmesi, Kur'an'la ilgili yeni yaklaşımların getirilmesi; geçmişte batıl, zındık, sapık, bid'at ehli vs. olarak *nitelendirilen* dinî fırka ve oluşumların, postmodern görecelilikten yararlanarak bugün bir şekilde çok farklı biçimlerde kendilerini seküler meşrûlaştırmalarla var kılması, Ehl-i Sünnet'in işini oldukça zorlaştırmaktadır. Öyle görünüyor ki Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, İslam toplumunun müslüman aktörlerinin çoğunluğu katında etkili olabilmek ve bu çoğunluğun temsilcisi sıfatıyla mevcut *dinsel durumu* meşrûlaştırma işlevine sahip bulunabilmek, gelenek ve cemaati diriltebilmek, müslümanların geleneksel değerlerini muhafaza edebilmek ve "Sünnet" ve "Cemaat"e mugayir hareket eden fırka ve grupları "marjinalleştirip etkisizleştirmek" için *kendini yeniden yapılandırmak* ve *yeni tanımlamalar yapmak* gibi bir "zorunluluk"la³⁸ karşı karşıya kalmışa benzemektedir. Çünkü bugün, öyle şartlar içinde bulunuyoruz ki meşrûlaştırma ancak yeni şekillerde gerçekleşebilir.

³⁸ Aslında "ihtiyaç" demek daha doğru olabilir.